

Kitabiyat/Book Reviews

Zohar Amar, Efraim Lev, **Arabian Drugs in Early Medieval Mediterranean Medicine**, Edinburgh University Press, Edinburgh 2017, XIV + 296 s.

Edinburgh Üniversitesi, Klasik İslam Tarih ve Kültür Serisi adı altında gerçekleştirdiği yayımlarla İslam Medeniyetindeki açık fikirliliği ve bunun bilim-sanat alanına katkısını incelemeyi hedefliyor. Zohar Amar ve Efraim Lev tarafından kaleme alınan ve 2017 yılında yayınlanan serinin son kitabı *Arabian Drugs in Early Medieval Mediterranean Medicine* (Erken Ortaçağ Akdeniz Tıbbında Arap İlaçları), Arap tıbbının ve ilaç biliminin gelişimini Yunan, Hint ve Pers tıp mirasının göreceli etkisini de hesaba katarak *materia medica* (tıbbi maddeler) perspektifinden ele alıyor.

Ortaçağ kavramına dair tarihyazıcılığındaki verimli tartışmaların varlığını aklımızın bir köşesinde tutarak bu kitabın, ortaçağ kavramını siyasi, kültürel ve bilimsel alandaki çağrışımlarından ziyade belirli bir zaman aralığını imlemek için kullandığını belirtmek gerek. Aksi halde yazarların Ortaçağ kavramının bağlamından kopuk, literatürdeki tartışmalardan bihaber ve Avrupa merkezci bir yaklaşım ile kullanmalarının nedeni havada kalacak.

Kitap, giriş ve tartışma-sonuç dahil dört bölümden meydana geliyor. Giriş bölümünde yazarlar, Halifeler dönemi ile başlayan devletleşme ve genişleme dönemine değinerek Arap medeniyetinin farklı kültürleri ve birikimleri bünyesine katmasından bahsediyor. Arap dünyasında bilime olan yaklaşımı, çeviriye olan destek ile ortaya çıkan Beytü'l Hikme'yi, Arapların Hristiyan kökenli Galen okulu öğrencilerini işe almalarını, Çin, Hindistan ve Yunan medeniyetleriyle etkileşimleri ve bu etkileşimler sayesinde Arap dünyasına giren tıbbi maddeleri ele alıyor. Tüm bu süreçler neticesinde özellikle Abbasiler ile birlikte Bağdat'ın kültürler arası bir merkez oluşu ve Galen tıp mirasının zirveye ulaşması ticaretin de rolü hesaba katılarak değerlendiriliyor. Ticaret güzergahları, ticaret merkezi olan şehirler ve tüccarlar da bu rol ile birlikte (panoramik olarak da olsa) değerlendirilince okuyucu için ana bölümlere geçilmeden önce dönemin genel çerçevesi çizilerek konunun anlaşılması yönünde okuyucuya tahayyül gücü arttırılıyor.

İkinci bölüm *Agricultural and Pharmaceutical Innovations: Milestones in Research and Case Studies* (Tarım ve Eczacılık Alanındaki Yenilikler: Araştırma ve Vaka

Çalışmalarında Kilometre Taşları), Arapların fetihleri ve ticaretin koşulları neticesinde “yeni” tıbbî maddelerin tanınması ve yayılmasına odaklanıyor. Yazarların temel varsayımı; tıbbî maddelerin Orta Doğu ve Avrupa ile Arap kontrolündeki topraklarda çok bilinir hale gelmesi, bu maddelerin aslında Çin’den İspanya’ya uzanan genişleme sürecinde tanınması ve dolaşımının artması ile mümkün olduğu şeklindedir. Bu savdan yola çıkarak bahsigeçen “yeni” tıbbî maddelerin Ortaçağ tıp mirasına katkılarını anlamının yanı sıra bu “yeni” maddelerin gelişimi ve dağıtımında Ortaçağ’daki “yeni” teknolojilerin ve sanayinin (tekstil ve kağıt üretimi ve yeni gelişen trendlerden parfüm ve süslemenin ortaya çıkması gibi) nasıl ve ne ölçüde birleşebildiği/kesiştigi; Arab tıbbî ve ecza biliminin oluşumunda Yunan ve Hint kökenlerine yapılan atıfların geçerliliğinin değerlendirilmesi bu bölümün asıl odağını oluşturuyor. Bu metodolojiyi açıklığa kavuşturmak için de önce “Arap” maddelerinin tespitine giriliyor. Çalışmaya konu olan dönemlerdeki Arap ve Arap olmayan dünyanın bilim adamlarının kıyası, birbirinden etkileşimleri ve eser karşılaştırması ile hangi maddelerin “yeni” hangi maddelerin daha evvelden zaten bilindiği hususu üzerinde duruluyor. Oluşturulan tablo kullanılan maddelerin Arapçası, bilimsel isimlendirmesi ve İngilizcelerini içeriyor. Bununla birlikte, bu maddelerin hangi kaynaktan geçtiğini de aynı tablo da görmek bu maddelere dair etkileşimler hakkında ipuçları sunuyor ve kronolojik olarak izlerini sürebileceğimizi gösteriyor. Yazarların, tablo ve birincil kaynaklar hakkında bu eserlerin ve çıkarımların dikkatli ele alınmaları ve her şeyi içermiyor olma ihtimallerine değinmeleri dikkate değer. Eserin en orijinal kısımlarından birisi yazarların “Arap” maddelerin tespiti için metin ve bağlam analizinin yanı sıra bugün ve yakın geçmişte hala kullanılmakta olan bazı maddeleri Orta Doğu başkentlerindeki¹ pazarlardan satın alması ve günümüzde hala kullanılan isimleri ile karşılaştırmaları.

Kitabın üçüncü bölümü ‘*Arabian Substances*’ Müslümanların fetihleri ile yayılan temel tıbbî maddelerin tanımını ele alıyor. Bu bölümde yazarlar tarafından seçilerek işlenen ve örneklenen bazı maddeler sunuluyor ve bunların kullanımına dair bilgiler veriliyor. Otuz beş adet renkli görsel eşliğinde İngilizce, Arapça ve bilimsel isimleri

¹ Günümüz Orta Doğu başkentleri epey karışık ve çatışma halinde fakat yazarların bu metodu daha önce uygulamış olmaları ihtimalini de kafamızın bir köşesinde tutmamız gerekir. Ya da bir genelleme yapıyorlar fakat Orta Doğu başkentlerinin hepsini kast etmiyor olmalılar.

verilen bu maddelerin daha sonra tanımları, yazılı kaynaklara göre menşeleri, filolojik analizleri, ticaretlerine dair delilleri, ne için ve nasıl kullanıldıkları ele alınmıyor. Buna ek olarak, bu bölümde tablolara da yer veriliyor. Tablolar kronolojik, teorik ya da tematik olarak oluşturuluyor. Böylece sınıflandırmasına göre bu maddelerin, parfüm ve tütülerin; İslam Öncesi mi İslam Dönemi-Arap mı? yoksa Hint mi, Yunan mı? ya da sadece Arap kaynaklarında mı geçip geçmediği sorularına yanıt vermeyi mümkün kılıyor. Bu maddelerin ve bunların kullanımının nelere faydalı olacağı hususunda birincil kaynaklardan anlatılara yer vermesi maddelerin işlevlerini anlaşılır kılıyor.

Dördüncü ve son bölüm olan *Discussion and Conclusions* aslında kitabın genel bir değerlendirmesi ve özetinden oluşuyor. Arap tıbbında “yeni” olarak tanımlanan pratik tıbbî maddelerin büyük çoğunluğunun “Hint” maddeleri olduğunun altı çiziliyor. Bunun yanı sıra, “yeni” olarak nitelenen pekçok maddenin açık ve net bir tanımı olmadığı için çağdaş bilim adamları tarafından da tartışmaya açık bir konu olarak kabul edildiği anlaşılıyor.

Arap tıbbının özellikle Hint ve Pers tıp pratiğini Galen öğretisinin teorik çerçevesine yerleştirmesi ve bu çeşitli yaklaşımları aynı potada eritebilmesi tıp alanına kazandırılan zenginliklerden. Böylece Asya’dan itibaren tıp sahasındaki farklı gelişmeler ve kullanımlar Araplar üzerinden Akdeniz’e ve dolayısıyla Batı’ya aktarılıyordu. Bu aktarımın bir kısmı her ne kadar çeviri ile gerçekleşmiş olsa da gündelik hayatın akışında ticaret, diplomasi, fetihler ve hac gibi etkileşim enstrümanları tıbbi bilginin farklı coğrafyalara naklini sağlıyordu. Tüm aktarım ve etkileşimlere rağmen ne Galen ne de Hint menşeli tıp öğretileri ve gelenekleri Arap sahasında baskın olamadı.

Yazarlar kendi koleksiyonlarındaki tıbbi maddelerin renkli görsellerine bunlar hakkında geniş bilgilendirici notlar ekleyerek zenginleştirmişler. Birincil kaynak kullanımının farklı coğrafyalardan olması ve araştırma kitaplarının yelpazesi bibliyografyayı oldukça kapsayıcı kılmış ve ilgilenenlere geniş bir çalışma sahasının özetini sunmuş. Yayınlanan bazı çalışmalarda index hiç olmamasına rağmen kitabın sunduğu İngilizce, Arapça ve Bilimsel İsimler indexinin oldukça faydalı olduğu söylenebilir.

Arş. Gör. Ahmet TEKİN

İstanbul Üniversitesi Akdeniz Dünyası Araştırmaları ABD